

پیشینه و به قدرت رسیدن در دوره قاجار

قاجارها قبیله‌ای از ترکمان‌های منطقه استرآباد (گرگان) بودند و تبار آنها به شخصی به نام قاجار نویان، یکی از سرداران چنگیز می‌رسد. نام این قبیله از ریشه آقاجر به معنی جنگجوی جنگل می‌باشد. بنیان‌گذار سلسله قاجار، آقامحمد خان فرزند محمد حسن خان قاجار است. آنها شیعه تبار بودند و رابطه آقامحمد خان با روحانیون و مذهبیون بسیار خوب بود. او از سنین کودکی وارد میدان جنگ شد و مقابل قبیله یوخاری باش‌ها بسیار مردانه جنگید.

آقامحمد خان مردی میانه اندام بود که در طول عمر خود به بیماری‌های سیاتیک، رماتسم و فشار خون بالا مبتلا بود و در سال ۱۲۰۵ هجری قمری در سراب سکنه کرد اما تلاش دکترها موجب زنده ماندن وی شد. او اهل مطالعه بسیاری بود و رسم و تکنیک‌های جنگی را از پدرش و مسائل اقتصادی را از مادر خود فرا گرفت. او حتی در جنگ‌ها نیز کتابخانه شخصی خود را همراه داشت و شب‌ها قبل از خواب نیز به کتاب‌خوانش که برای او روحانی می‌کرد گوش می‌سپرد.

پس از آشنایی با تاریخ ایران، چنگیز و تیمور به شخصیت‌های مورد علاقه وی تبدیل شدند و آقامحمد خان تصمیم گرفت راه آنها را ادامه دهد. او به این نتیجه رسید که باید استبداد شوم و بی نظیری را پایه ریزی کند که هر شورشی را سرکوب و حتی کوچک‌ترین تلاش‌ها برای بدست گرفتن یا براندازی سلطنت را بی رحمانه پاسخ دهد.

از دیگر خصوصیات اولین پادشاه قاجار می‌توان به اقتدار، شجاعت و سیاست اشاره کرد. اما در عین حال او بسیار بی رحم و بی انصاف، خونریز و ستمکار بود. به تمامی حرف‌هایش عمل می‌کرد و پشتکار و جدیت بسیاری داشت. همچنین فردی متعصب و خشک مذهب که با روحانیون به درستی رفتار می‌کرد و هیچ‌گاه نماز خود را فراموش نمی‌کرد و به گنج و ثروت علاقه‌مند بود.

بنیان گذاری حکومت قاجاریه

آقامحمد خان در ۱۳ صفر سال ۱۱۹۳ قمری (روز درگذشت کریم خان زند) خود را از شیراز به تهران رساند و در ورامین مدعی سلطنت بر ایران شد. سپس به ساری بازگشت و با کمک سران اشاقه‌باش، براندازی زندیه و به‌دست گرفتن قدرت را طراحی کرد. او گرگان، مازندران و گیلان را تحت حکمرانی خود گرفت و در این مسیر به امور بسیاری از جمله جنگ با برادرانش مجبور شد اما سرانجام در ساری به تاج گذاری پرداخت و جشن نوروز به دستور او با عظمت و شکوه برگزار شد.

در این سال‌ها سران حکومت زندیه به جنگ و درگیری پرداختند و در سال ۱۲۰۳ هجری قمری لطفعلی خان فرزند جعفرخان به قدرت رسید و شش سال پادشاهی او تماماً صرف جنگ با مخالفان شد. همزمان با تضعیف زندیه، سران ایل قاجار قوی‌تر شده و به سوی قدرت خیز برمی‌داشتند.

پس از آخرین درگیری‌ها، آقا محمدخان پایتخت آخرین بازمانده دودمان زند یعنی لطفعلی خان را محاصره کرد و با شکست و گریختن آن در سال ۱۲۰۶ هجری قمری در عمارت کلاه فرنگی شیراز به تخت نشست. دوسال بعدی صرف نبردهای پراکنده شد اما خبر تسلط لطفعلی خان به کرمان باعث عصبانیت آقا محمدخان شد. حمله آقامحمد خان به کرمان یکی از بدترین فاجعه‌های تاریخی ایران می‌باشد.

اواخر تابستان همان سال، لشکر آقا محمدخان به کرمان نزدیک شد و مردم آنجا بر این عقیده بودند که آنها در سرمای زمستان کرمان دوام نمی‌آورند و مجبور به بازگشت خواهند شد. در اوایل محاصره مردم به بالای برج‌ها و دیوارها رفته و به شعرخواندن و

اهانت به آقا محمدخان می‌پرداختند. مسخره شدن توسط مردم موجب خشم بیشتر خان قاجار می‌شد و او بیرون از دروازه شهر به تهدید مردم می‌پرداخت که در صورت ادامه کارهایشان حمله سختی به آنها خواهد کرد و هیچ خبری از رحم نخواهد بود.

پس از ماه‌ها محاصره درست زمانی که نیروهای آقا محمدخان و خودش به ستوه آمده بودند، خیانت تعدادی از نگهبانان و افراد داخل شهر و تسلیم شدنشان موجب بروز حادثه‌ای ناگوار شد. در آن هنگام آقا محمدخان سربازان خود را در غارت اموال شهر آزاد گذاشت و حتی کودکان نیز به اسارت گرفته شدند. او دستور داد تا کوهی بلند از چشمان مردم کرمان برایش بسازند و بدین منظور تمام مردان شهر کور شدند و بیش از بیست‌هزار چشم (برخی منابع هفتاد هزار) کوهی عظیم را تشکیل دادند.

لطفعلی خان زند نیز در طی آن اتفاق به بم فرار کرده بود و می‌خواست به سیستان و بلوچستان فرار کند اما به دلیل خیانت حاکم بم دستگیر شد. پس از تحویل او به آقا محمدخان شکنجه‌های بسیاری را تحمل کرد و سرانجام در تهران به قتل رسید.

پس از فتح کامل جنوب ایران، آقا محمدخان مرکز حکومت خود را به تهران منتقل کرد اما پایتخت همچنان ساری بود. با وجود ظلم و ستم‌های او و بدنامی سلسله قاجار برخی اتفاقات مهم و رویکرد مثبتی نیز در آن دوره وجود دارند. وی برای گسترش و آباد کردن تهران تلاش بسیاری کرد و به مهاجران زیادی اسکان داد. همچنین اجازه ساخت و تجدید کلیساها برای مسیحی‌ها و موبدکده و آتش‌کده برای زرتشتیان با آسودگی خاطر امکان پذیر بود. احداث پایگاه‌های نظامی قدرتمند در سواحل رود کن و مرمت دروازه‌های شهر از دیگر تلاش‌های او برای تهران بود.

در زمان به قدرت رسیدن آقا محمدخان، مردم کشور ایران دهه‌ها جنگ، آشوب و ناامنی را تجربه کرده بودند. آقا محمدخان تمامی دوران پادشاهی خود را صرف یکپارچه سازی ایران با جنگ‌های داخلی یا مذاکرات کرد و بدین ترتیب کشور ایران دوره‌ای نوین را آغاز می‌کرد. این اتفاقات همزمان با دستیابی کشورهای اروپایی به قدرت جهانی بود، همچنین روسیه قدرت غالب منطقه بود. تلاش‌های آقا محمدخان تنها چندسال قبل از حمله‌های مهاجمین اروپایی به ایران بود و این یکپارچگی در فضایی متفاوت نسبت به اتفاقات مشابه گذشته (مانند زمان شاه اسماعیل اول) انجام شد.

معرفی پادشاهان و رویدادهای مهم دوران قاجار

ایل قاجار به مدت طولانی ۱۳۰ سال بر ایران حکمرانی کردند که توسط هفت پادشاه انجام شد.

۱. آقامحمد شاه

موسس سلسله قاجاریه که اقدامات مهمی چون یکپارچگی ملی ایران و... را انجام داد. او چهارده سال مدعی حکومت بود اما تنها یک سال به صورت رسمی پادشاه ایران بود و سرانجام در ۲۸ خرداد ۱۱۷۶ در شوشی توسط خدمتکارانش کشته شد.

۲. فتحعلی شاه

فتحعلی شاه تقریباً ۳۷ سال پادشاه ایران بود و صدراعظم‌های بسیاری چون آصف‌الدوله و... داشت. از جمله اقدامات مهم وی گسترش روابط ایران با کشورهای اروپایی بود که در نتیجه آن با امضای قرارداد با ناپلئون امپراتور فرانسه، به بازسازی ارتش ایران و تجهیز آن به جنگ‌افزاری‌های بروز جهت مقابله با ارتش روسیه بود. دو جنگ مهم میان ایران و روسیه در این زمان رخ داد که موجب خسارت سنگین ایران شد. دو عهدنامه ترکمنچای و گلستان موجب جداسازی بخش عظیمی از ایران شدند. در تاریخ ۱ آبان ۱۲۱۳ در اصفهان فتحعلی شاه به علت مرگ طبیعی درگذشت.

۳. محمد شاه

سومین شاه که ۱۴ سال حکومت کرد و به دلیل نفرس، ۲۲ شهریور ۱۲۲۷ دار فانی را وداع گفت. دستور قتل میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی، صدر عظم وی که جهت رسیدن به پادشاهی کمک زیادی به محمدشاه کرد و به اصلاح اموری مالی کشور پرداخت به دلایلی از جمله مخالفت با سیاست‌های استعماری روسیه و انگلیس در سال ۱۲۱۴ توسط محمد شاه صادر شد. از زمان حکومت او

ایران با بحران‌های مالی بسیاری در دوران قاجار روبرو بوده است. جنگ اول هرات، شورش روحانیون شیعه در اصفهان و عهدنامه ارزروم دوم از دیگر جریانات مهم پادشاهی محمدشاه هستند.

۴. ناصرالدین شاه

پس از ۴۸ سال حکومت طولانی به دست میرزا رضا کرمانی با انگیزه قطع ریشه ظلم ترور شد. با کشته شدن ناصرالدین شاه زمینه بازگشت روشنفکران از فرنگ و بدین ترتیب زمینه تحول در ایران آغاز شد. یکی از مهم‌ترین صدراعظم‌های دوران قاجار امیرکبیر بود که به او در بدست آوردن قدرت کمک کرد و در جهت بهبود وضعیت ایران می‌کوشید اما به دستور ناصرالدین شاه به قتل رسید. او برای بازپس‌گیری مناطق شرقی ایران از دست انگلیس‌ها، به ویژه منطقه هرات تلاش کرد اما پس از تهدید و حمله آنها به بوشهر عقب‌نشینی کرد و بیخیال آنها شد. همچنین اولین پادشاه ایرانی پس از اسلام بود که به اروپا سفر کرد و وسایلی مانند دوربین عکاسی را به ایران وارد کرد. همچنین قراردادهای پاریس، امتیاز تلگراف، رویترا، کشتیرانی در کارون، لاتاری، بانک شاهنشاهی، توتون و تنباکو از قراردادهای و امتیازات زمان حکومت اوست که خواندن آنها باعث فهم عمیق‌تر از آن دوران می‌شوند. قحطی بزرگ ۱۲۴۹-۱۲۵۰ هجری شمسی نیز اتفاق ناگواری بود که طبق برآوردها طی آن یک دهم جمعیت ایران از گرسنگی جان باختند.

۵. مظفرالدین شاه

مظفرالدین شاه که پنجمین پادشاه قاجار است، به مدت ۱۰ سال حاکم بوده است. پس از مرگ ناصرالدین شاه زمینه تحولاتی در ایران ایجاد شده بود و در جریان جنبش مشروطه، بر خلاف تلاش‌های صدراعظمش عین‌الدوله، با مشروطیت موافقت کرده و فرمان مشروطه را امضا کرد. ده روز بعد از امضای این قانون، درگذشت و آخرین پادشاهی است که در خاک ایران فوت کرده است.

۶. محمدعلی شاه

پس از مرگ مظفرالدین‌شاه، فرزندش محمدعلی شاه به پادشاهی رسید اما این دوران تنها دو سال و هفت ماه طول کشید. مهم‌ترین اقدام محمدعلی شاه به توطئه بستن مجلس شورای ملی و مخالفت با قانون مشروطه بود که با فتح تهران در تیر ماه ۱۲۸۸ به پایان رسید و او مجبور به پناهندگی در سفارت روسیه شد.

۷. احمد شاه

آخرین پادشاه دوران قاجار احمد شاه بود؛ پس از خلع شدن محمدعلی شاه هنگامی که تنها دوازده سال داشت به پادشاهی رسید. در زمان پادشاهی او ایران که کشوری بی طرف بود، در جنگ جهانی اول توسط کشورهای بسیاری از جمله نیروهای بریتانیا، روس، و عثمانی مورد حمله قرار گرفت. قحطی بزرگ ۱۲۹۸-۱۲۹۶ به دلیل بی‌کفایتی احمدشاه و ظلم دولت انگلیس که متهم به نسل‌کشی است اتفاق افتاد و در برخی منابع ۲۵ درصد و در برخی ۴۰ درصد از جمعیت ایران به دلیل گرسنگی، سوء تغذیه و بیماری نابود شدند.

وضعیت کلی کشور در زمان قاجار

به دلیل مشکلات بسیاری که ایران در دوره‌های زندیه و افشاریه داشت، انسجام ملی به شدت کاهش یافته بود و نامی‌های جاده‌ای، ارتباط ضعیف با خارج از کشور و... برخی از نتیجه‌های آن بودند. با اینکه ایران در زمان قاجار به شکل یک کشور واحد و منسجم بازگشت اما بی‌کفایتی پادشاهان و سبک حکومتی بیگانه آغشته به ظلم، ستم، فساد و... موجب نارضایتی مردم می‌شد. بدین ترتیب در وقوع جنگ‌های بسیاری نیز مردم رغبت به شرکت و تلاش برای حفظ خاک و کشور خود نمی‌کردند و ایران با شکست‌های فراوانی روبرو شد.

حکومت قاجاریه با بحران‌های مالی بسیاری روبرو بود. اولین موج این بحران‌ها از زمان ۱۲۰۰ شمسی شروع شد. ایران در اثر جنگ با روسیه نیز علاوه بر از دست دادن بخش‌های مهمی از کشور، مجبور به پرداخت غرامت سنگین شد. این بحران‌ها با اصلاحات مالی امیرکبیر و تشخیص بودجه کمی کاهش یافتند اما پس از قتل او و گذشت زمان ایران دچار بحران مالی‌ای مزمن شد. پرداخت غرامت‌های سنگین در جهت لغو قراردادها، از بین رفتن تولید ابریشم به عنوان منبع درآمد اصلی، اسراف شاهان و حرمسرای آنها، فساد در دستگاه مالیاتی و سفرهای خارجی شاه‌های قاجار به این بحران‌ها دامن می‌زد.

ایرانیان در تمامی زمان‌ها به هنر، نشر و نگه‌داری فرهنگ اهمیت می‌دادند و دوره قاجار نیز از آن استثنا نیست. پیدایش نوعی معماری پیوندی از معماری بومی و فرنگی، ساخت تکیه دولت و... برخی از دست‌آوردهای معماران در این دوره است. همچنین شعر، نثر، نقاشی، خوش‌نویسی و موسیقی و... نیز در میان ایرانیان پر طرفدار بوده‌اند.

پایان دوره قاجار

سرانجام رضاخان که در آن زمان وزیر جنگ بود، در سال ۱۲۹۹ با هم‌دستی سیدضیاءالدین طباطبایی و برنامه ریزی آبرونساید افسر انگلیسی اقدام به کودتا کرد. احمدشاه در طی این اتفاق به اروپا رفت و پس از آن رضاخان و عوامل او تلاش کردند تا دولتی جمهوری‌خواه را تشکیل دهند اما با مخالفت روحانی‌ها، افراد سیاسی و مردم روبرو شدند.

اگرچه عوامل دولت انگلیس در برنامه ریزی و انجام کودتا نقش اساسی داشتند، اما به ارتقا مقام رضاخان تا درجه صدراعظم و پادشاهی را مدیون تلاش و پشتکار خود می‌باشد. در روز ۹ آبان ۱۳۰۴ با تصویب ماده‌ای در مجلس شورای ملی ایران، رسماً انحلال سلسله قاجار آغاز شد و سپس در ۲۱ آذر ۱۳۰۴ سلطنت ایران به صورت رسمی به رضا شاه پهلوی واگذار شد و دوره قاجار به پایان رسید.

گردآوری: بخش فرهنگ و هنر و بسایت بیتوته